

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VISZONYOK A HERNÁD VÖLGYÉBEN A 18-19. SZÁZADBAN¹⁵

DOBÁNY ZOLTÁN¹⁶

SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS OF THE HERNÁD VALLEY IN THE EIGHTEENTH-NINETEENTH CENTURIES

Abstract: The Hernád valley, vertically crossing and dividing the Northern Mountain Range, for centuries played a special role in the geographical division of labour of the Carpathian Basin as well as in securing the exchange of material goods. The population of settlements was set on the possibly most effective utilization of the potential energies based upon the favourable valley-location in order to ensure a modest, but stabile level of their subsistent economy.

Az Északi Középhegységet tagoló keresztirányú völgyek közül a Hernád-völgy a legjelentősebb, amely évszázadokon át sajátos szerepet töltött be a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában és az anyagi javak cseréjének a biztosításában. A déli medencesíkság (az Alföld) és az északi hegységkeret (a Felvidék) között *természetes átjáróként lehetővé tette a gazdasági javak áramlását*, miközben a völgyben folytatott *polikultúrás gazdálkodás* révén jelentős számú népességet tudott eltartani.

A komplex eredetű (tektonikus-eróziós), itt-ott teraszokkal tarkított, viszonylag széles völgyben – a mai országhatár és a torkolat között – mintegy félszáz olyan település állt, melyeknek kisebb-nagyobb határterülete a völgytalpon feküdt. Ezeknek a falvaknak (és néhány mezővárosnak) a kiterjedése a 18-19. században meghaladta a 700 km²-t.

A települések egy része a folyóhoz közel, az alacsony, ármentes síkságon jött létre, más részük folyóteraszokon, valamint a domblábi és a hegylábi lejtőkön. A liget- és láperdő-maradványos, öntésföldekkel tarkított folyó menti hullámtér peremén három jelentős kiterjedésű magaspartra is felkúsztak egyes falvak határterületei. A zömmel gyenge állékonyságú, főként pannóniai üledékekből álló magaspartok nagyobb részét tömegmozgásos jelenségek veszélyeztették, ami gazdasági hasznosíthatóságukat alapvetően befolyásolta (*Szabó J.* 1998).

A völgy mentén elterülő falvak közül csak kevés olyan akadt, melynek határa kizárólag az *ártéri*, illetve az *ártér peremi síkságon* feküdt volna. Északon, a bal parti települések némelyikének a határterülete felnyúlt a *mérsékelten tagolt és erodált alacsony, erdő borította domb- és hegyhátak* térszíneire is, míg délebbre a *hegységelőtéri hordalékkúp-síkság* nyújtott jó lehetőséget a gazdálkodás számára.

¹⁵ A tanulmány a T034569. sz. OTKA kutatási program keretében készült

¹⁶ Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b.

E-mail: dobany@nyf.hu

Az átellenes parton lakók a Cserehát erősebben tagolt, agyagbemosódásos barna erdőtalajjal fedett cseres-, néhol gyertyános-tölgyes erdőiből hasítottak ki kisebb-nagyobb parcellát. A Hernád-völgy alsó szakaszán – mindkét part mentén – elhagyott folyómedrekkel átszótt, réti talajosodó öntésföldekkel borított felszínen gazdálkodtak a helybéliek.

A Hernád-völgy településeinek különböző tájtypusokat érintő fekvése, a sajátos éghajlati adottságok (a Hernád-völgy alsó és középső folyása mentén az alföldi karakterű éghajlat dominál, a határhoz közeledve azonban már a hegyvidéki jelleg a meghatározó) s az ezekből kiaknázható előnyök valószínűleg nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy *e falvak népessége évszázadokon át eredményesen tudott megbirkózni a természeti és a társadalmi-gazdasági nehézségekkel. Ha voltak is kritikus időszakok életükben, azok elmúltával előbb-utóbb képesek voltak újra reorganizálni gazdaságukat, és stabil szinten folytatni polikultúras gazdálkodásukat.*

A 18. század eleje éppen ilyen kritikus időszaknak tekinthető. A 17. század végének török ellenes harcai, majd az ismétlődő felkelések, a Rákóczi-féle szabadságharc, a járványos betegségek (pl. az 1707-1711 körül tomboló pestisjárvány) együttesen *a népesség nagymérvű fogyását idézték elő* a Hernád völgyi településeken is. Hidasnémeti, Hernádvecse, Abaújker, Fügöd, Méra – s a sort még folytathatnánk – *teljesen elnéptelenedett*, némelyik falu több évtizedre. 1715-ben jó néhány településen csak egy-két jobbágyportát írtak össze, s még a korábban fontos mezővárosnak számító Göncről is mindössze 33 adózóról tesz említést a korabeli forrás.

Az újratelepítések eredményeként néhány évtized alatt újra növekedett a völgy falvainak népessége. A telepések a környékbeli vármegyékből jöttek (elsősorban szlovákok, ruszinok és magyarok). A más nemzetiségekhez tartozók viszonylag hamar asszimilálódtak a túlnyomórészt magyarok lakta vidéken, így *a Hernád-völgy népessége etnikai szempontból továbbra is megőrizte homogén jellegét.*

A 18. század végére a népesség száma már meghaladta a 30.000 főt. A népesebb lakóhelyek közül Ónod, Megyaszó, Szikszó, Aszaló, Forró, Gönc, Göncruszka és Vizsoly *mezővárosi jogállással rendelkezett.* E települések társadalmi-gazdasági súlya korántsem volt olyan mérvű, mint a közeli Kassáé vagy Miskolcé, a folyó menti települések gazdasági életét azonban kisebb-nagyobb mértékben befolyásolták.

A Hernád-völgy 18. század végi átlagos *népsűrűsége* elérte a 47 fő/km²-t, ami *lényegesen meghaladta a korabeli 29,4 fő/km²-es országos átlagot.* Bár a népesség száma később már lényegesen kisebb mértékben növekedett, a Hernád-völgy népsűrűsége továbbra is magasabb volt, mint a környékbeli tájak átlaga.

Az egyes településeken differenciáltan változott a népesség száma a 19. század során. Némelyikben szinte változatlan maradt (pl. Kékeden, Zsujtán, Hernádszurdokon), míg másokban jelentősen növekedett (pl. Szikszón, Hernádnémetiben). *Egynéhány település már a 19. században elérte népességének maximumát* (pl. Abaújvár, Zsujta, Gönc), a többség azonban csak az azt követő időszakban.

A 18. század végén, 19. század elején a Hernád-völgy népességének valamivel *több, mint a felét a református felekezethez tartozók, kisebb részét* (kb. a népesség 40%-át) *a katolikusok* (a római és a görög katolikusok) *alkották. Több településen a reformátusok abszolút többségben voltak*, máshol meg fordított volt az arány. Néhány faluban a *görög katolikusok* alkottak nagyobb hitközösséget. Az egyéb felekezetekhez tartozók közül a *zsidók* említhetők, akik legnagyobb számban Szikszón, Göncruszkán, Zsujtán, Mérán, Göncön, Idrányban éltek, de alig volt olyan hely, ahol ne akadt volna néhány zsidó lakos. A Hernád völgyében a 18. században jelentek meg nagyobb számban, s főleg a vegyes lakosságú falvakban telepedtek meg, később már mindenütt. *A gazdasági élet szinte minden területén nagy aktivitás jellemezte tevékenységüket, s a települések szellemi és kulturális életében is komoly szerepet töltöttek be.*

A Hernád-völgy településeinek sajátos – de korántsem egyedi – demográfiai jellegzetessége az volt, hogy a reformátusok száma és aránya folyamatosan csökkent a 19. század végéig, ugyanakkor a római és a görög katolikusoké növekedett, elsősorban a reformátusokénál nagyobb természetes szaporodás következtében. Ennek ellenére a puritán életmódot folytató, ám a gazdálkodás tekintetében racionális szemléletet követő, éppen emiatt általában módosabb református népesség a falvak többségében kezében tartotta a gazdasági élet irányítását. Az egyes településeken belül, illetve a települések között a felekezeti hovatartozás jelentős mértékben befolyásolta a társadalmi kapcsolatok szintjét és rendszerét is. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy néhány lakóhelyen igen magas volt a kisnemesek aránya, ami a társadalmi-gazdasági viszonyokat egészen a 20. század elejéig alapvetően meghatározta. Mindezek mellett a népesség vagyoni helyzetéből fakadó sajátos osztálytagozódás is meghatározó volt a társadalmi-gazdasági viszonyok terén. A 19. század második felétől rendelkezésre álló adatok szerint a túlnyomórészt agrártevékenységet folytató Hernád-völgyi népesség kevesebb, mint 1%-át alkották a viszonylag tőkeerős nagy- és középbirtokosok. A gazdasági életben nagyon fontos szerepet betöltő 10-100 katasztrális holdon gazdálkodó középparasztság aránya viszont alig haladta meg a 10%-ot. A gazdasági fejlődés szempontjából legkisebb jelentőségű mezőgazdasági munkások és cselédek aránya ellenben magasabb volt, mint 80%. Az ugyancsak fontos kispolgárságot alkotó kereskedő és iparos réteg csak egyes nagyobb településen (Szikszón, Göncön) említhető.

A Hernád-völgy népességének gazdasági kondíciói, társadalmi viszonyai alapvetően befolyásolták a települések arculatát is. Az eltérő természeti tájak közötti kapcsolattartást biztosító, *kontinentális útvonalként is szolgáló Hernád-völgy* 18-19. századi településrendszere (egy-két kivételtől eltekintve) az Árpád-kori településhálózat alaprétégehez tartozott (*Frisnyák S.* 2005). A kedvezőtlen időszakok csapásait kiheverő, majd folyamatosan növekedő települések épületállománya *száz év alatt csaknem megduplázódott* (1900-ban 9266 ház állt a településeken), ami ugyan kedvező tendenciának tekinthető, de *az épített környezet minősége (infrastrukturális ellátottsága) nem követte a mennyiségi gyarapodást.*

A 18. század végét jellemző települési viszonyokról elsősorban az I. katonai felméréshez készített katonai leírásokból szerezhetünk tudomást. Ezek szerint a legtöbb faluban a templomon, az udvarházakon, a fogadón és a folyók mentén, a vízimalmokon kívül alig volt egy-két szilárd alapú és falazatú ház. A folyó menti települések több mint ötezer, nagyrészt földből és fából épült házában átlagosan 6,2 fő lakott, meglehetősen szegényes körülmények között. Lényegében a mezővárosokat is ez a kép jellemezte, bár Szikszón és Göncön azért a fontosabb funkciót betöltő épületek már kőből épültek. Annak ellenére, hogy a völgy peremein a geológiai viszonyok kedvezőek voltak a kőbányászatra, a 19. század végéig *a kő alárendelt szerepet játszott a völgytalp sokkal olcsóbban előállítható építőanyagaival szemben. A többségében hármasszögű lakóházak alig több, mint 10%-a épült csak kőből, a többség vályogból és sárból készült, szilárd alap nélkül.* Ebben a tekintetben *a korabeli országos átlaghoz képest a Hernád völgyében lényegesen kedvezőtlenebb volt a helyzet, és a házak tetőfedő anyagait tekintve is hasonló állapotokról tanúskodik a korabeli statisztika.* A zsúp egyeduralmú tetőfedő anyag volt a legtöbb településen, ami azon túl, hogy sűrűn kellett javítani, még fokozott tűzveszélyt is jelentett. A zömmel *szalagtelkes falvak* utcái – szilárd burkolat híján – sűrűn mutatott, különösen nedves időszakokban (1. ábra).

E kedvezőtlen képen valamit javított az, hogy a Hernád völgyében, a Pest-Buda-Miskolc-Szikszó-Forró-Kassa postaútvonal részeként *a 18. században postaszolgálatot, s hozzá az év nagy részében járható utat építettek ki, amely érintett jó néhány Hernád menti települést is.* Kezdetben Szikszón, Forróon, Hidasnémetiben, valamint a Hernád túlsó partján, Vizsolyban működött postaállomás. Hidasnémetiben ún. osztó postaállomás állt, ott ágazott el ugyanis az a postaút, amely Vizsolyon át Tállyára és Tokajba, onnan pedig Debrecenre át Erdélybe vezetett. Borovszky és mások adatai szerint az említett postaúton a 18. század végén *hetente kétszer közlekedett postakocsi, s postaküldeményeket is kétszer továbbítottak. A 19. század második felétől (1853-tól) már heti négyre növelték a járatok számát.*

Amikor a *vasútvonal* megépült a Hernád-völgy jobb parti részén (1860) a helyzet annyiban változott, hogy a postai szolgáltatás gyorsabb lett, és további településekre is kiterjedt. A közlekedési és szállítási lehetőségek javulása mellett a *vasúti távíróvonal és távíróállomások* kiépítése is megtörtént, ami még inkább felértékelte a Hernád völgyi települések szerepét. Rövid idő alatt a Miskolc-kassai vasútvonalon *négy terménybegyűjtő- és átrakóhely alakult ki jelentős vonzásterülettel* (Szikszó, Halmaj, Encs és Hidasnémeti) (Frisnyák S. 2005).

A munkaerő és a gazdasági javak áramlása mellett az információáramlás fő tengelyét is a vasútvonal jelentette, hiszen posta- és távíróállomások még évtizedeken keresztül csak a vasútvonal menti településeken üzemeltek, a távolabbi falvak lakói így kénytelenek voltak azok közreműködésével igénybe venni a lehetséges szolgáltatásokat. Egyébként a vasút és a hozzá kapcsolódó infrastruktúra kiépítése nem csupán a vasútvonal mentén fekvő települések fejlődésében játszott komoly szerepet, hanem a vizsgált települések mindegyikében hozott valamilyen mértékű pozitív változást. Mindemellett az is tény, hogy *a vasút megjelenése az addig jelen-*

tős gazdasági haszonnal járó távolsági kereskedelmet és fuvarozó tevékenységet egyre inkább háttérbe szorította a vidéken.

1. ábra Felsődobosza belsője a 19. század közepén. A Hernád magaspartja alatt elterülő belső keleti felét rendszeresen veszélyeztették a tömegmozgásos jelenségek (Kézirat alapján, egyszerűsítve – szerk. **Dobány Z.**)

Figure 1 The onstead area of Felsődobosza in the mid-nineteenth century. The eastern part of the onstead area, located under the upper bank of the Hernád river, was always endangered by erosion (Based on manuscript map, simplified – ed. **Dobány Z.**)

szántó = arable land, szőlő = vineyard, rét = meadow, legelő = pasture, vízimalom = watermill, út – route, eróziós képződmények = erosional formations

Végül is a Hernád-völgy *rurális térségéből* a 18-19. században csak Szikszónak és Göncnek sikerült némileg a többi település fölé emelkedni. Szikszó a 19. század második felében *szolgabírósi székhely lett*, és a királyi járásbírósnak is *helyet adott*. A korábbi mezővárosi kiváltságait 1866-ben elvesztő településen vasút-, posta- és távíróállomás, kórház, takarékpénztár és egyéb hitelintézet, tűzoltó-

ság stb. működött. A legkisebbek számára *óvoda*, a különböző vallási felekezeteknek saját *népiskola* állt rendelkezésre, s egy ideig *református gimnázium* is volt a településen. A fontos közlekedési folyosó mentén fekvő, egykor említést érdemlő *mezővárosi kisiparral rendelkező*, a gazdasági nagytájak kontaktzónájában fekvő *vásáros hely már a 19. század első felében kiterjedt vonzáskörzetet alakított ki* (lényegesen nagyobbat, mint ahogyan azt Bácskai Vera és Nagy Lajos körülhatárolták). A 19. század végére Szikszó *az urbanizálódás egyre több jelét hordozta magán, egyedüli településként a Hernád-völgy vizsgált szakaszán*.

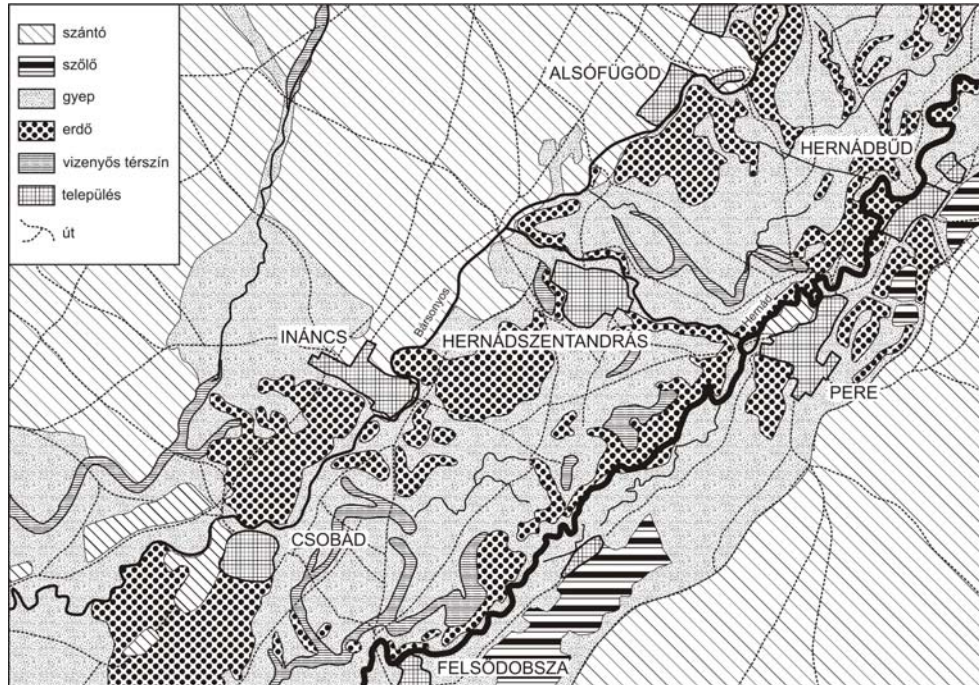
Gönc, amely 1570-től 1647-ig Abaúj vármegye központja volt, s a reformáció idején az ország egyik szellemi központjává vált, 1871-ben veszítette el mezővárosi jogállását, de mikroregionális centrumjellegét továbbra is megőrizte.

Forró és Vizsoly a fentiekhez képest lényegesen kisebb jelentőségű települések voltak, *szerény és meglehetősen elmosódott határú vonzáskörzetekkel*. A többi, alacsony hierarchiaszinthez tartozó Hernád menti település egyoldalú agrárjellegével, szegényes művi környezetével csak arra volt képes, hogy a *helyi* és a völgy jellegéből adódó *helyzeti energiákat* lehetőségeihez mérten minél tökéletesebben kiaknázza, s biztosítsa népessége számára az önellátás szerény, de stabil szintjét. Mindennek érdekében a Hernád-völgyi gazdaságok *racionális földhasználatot valószínűsített meg, ugyanis a kor termelési színvonalán megvalósuló mezőgazdálkodásuk megfelelt a természetföldrajzi adottságoknak is*. (A 19. század közepétől ez az állapot azért lassan megváltozott, de nem olyan mértékben és ütemben, mint pl. a Tisza menti falvakban).

A Hernád völgyét jellemző ökológia viszonyokból következően *a mezőgazdasági tér sajátos övezetekből épült fel*. A völgyoldalak magasabb térszíneit *szántók*, néhol *szőlő- és gyümölcsösök*, valamint *kisebb-nagyobb erdőfoltok* foglalták el. A váltakozó szélességű völgytalpon nagy kiterjedésű *gyepterületek* (rét- és legelőterületek) övezték az alluviális felszínen meanderező Hernádot és a belőle Hernádszurdoknál kiágazó Bársonyost. A gyepterületek egyhangúságát a néhol csak keskeny, máshol széles sávban előforduló *puhafás ártéri ligeterdők* törték meg. Az árteret a Hernád elhagyott, gyakran már *mocsaras, lápos mederszakaszai* tették nehezen járhatóvá (2. ábra).

A 18. század végén, 19. század elején a szántóföldi növénytermesztés még a völgy két oldalán elterülő magasabb térszínekre koncentrált. A legtöbb település határában a háromnyomásos gazdálkodást alkalmazták, de például Garadna szántói csak két nyomásra, Kiskinizs pedig csak egyre voltak felosztva (*Vályi A.* 1796). Sajóhídvég szántóit négy részre tagolták, mivel a legelő szűkössége miatt kénytelenek voltak a negyedik nyomást marhalegelőként hasznosítani. Még komplikáltabb volt Böcs (Külsőböcs) határhasználata, ahol az egyik földbirtokos szántói négy, a másiké három nyomásból állt.

A szántókon megtermelt a *tavaszi és az őszi búza, a rozs, az árpa, a köles, a zab, a kukorica*, sok helyen a *bab* és *egyéb főzeléknövény*. Néhány településen azonban – a határ szűkössége miatt – még a lakosság ellátásához minimálisan szükséges gabonaféléket is nehezen tudták megtermelni (pl. Alsódobszán).

2. ábra A Hernád-völgy középső szakaszának földhasznosítási térképe a 18. század második felében. Ez az állapot egészen a 19. század második feléig jellemző volt a vidékre (Az I. katonai felmérés alapján, módosítva – szerk. **Dobány Z.**)

Figure 2 Land-use map of the medium section of the Hernád-valley in the second half of the eighteenth century. This situation was typical for the area until the second half of the nineteenth century (Based on the First Military Survey, modified – ed. **Dobány Z.**)

szántó = arable land, szőlő = vineyard, gyepek = grassland, erdő = woodland, vizenyős térszín = waterlogged area, település = settlement, út = route

A nyomáson kívüli földeken *elkülönítetten termesztették a kenderet, a kukoricát és a burgonyát. A Hernád mente híres volt káposztatermesztéséről is, mely növényt szintén a nyomáson kívüli földeken termelték meg. Csanálos fehérrépájáról volt nevezetes, Hernádszentandrás, Sajóhídvégen dohányt termesztettek. A belsőségek kertjeiben, illetve a szőlőhegyeken jelentős számú gyümölcsfa is állt, azok termése részben az önellátást szolgálta, másrészt a felesleg vásárokon történő értékesítése némi bevételhez jutatta a termelőket. Gönc gyümölcsstermesztése már a 18. század második felében is említésre méltó volt.*

Egyes mezővárosok és falvak gazdasági javai között fontos szerepet töltött be a *szőlő* és a *bor* is. Az itteni borok minőségben nem versenyezhettek ugyan a hegyaljaiakéval, de azért számottevő *jövedelmet biztosítottak a szőlősgazdáknak.*

A *rét* és *legelő* csak a települések egy részében volt elegendő az állatállomány ellátásához. A falvak mintegy negyedében vagy a rendszeresen bekövetkező elöntések, (néha szárazságok), vagy egyszerűen a *gyepterületek hiánya okozott gondot*, de az állattenyésztés lehetőségeit egyéb tényezők is korlátozták. A Hernád-

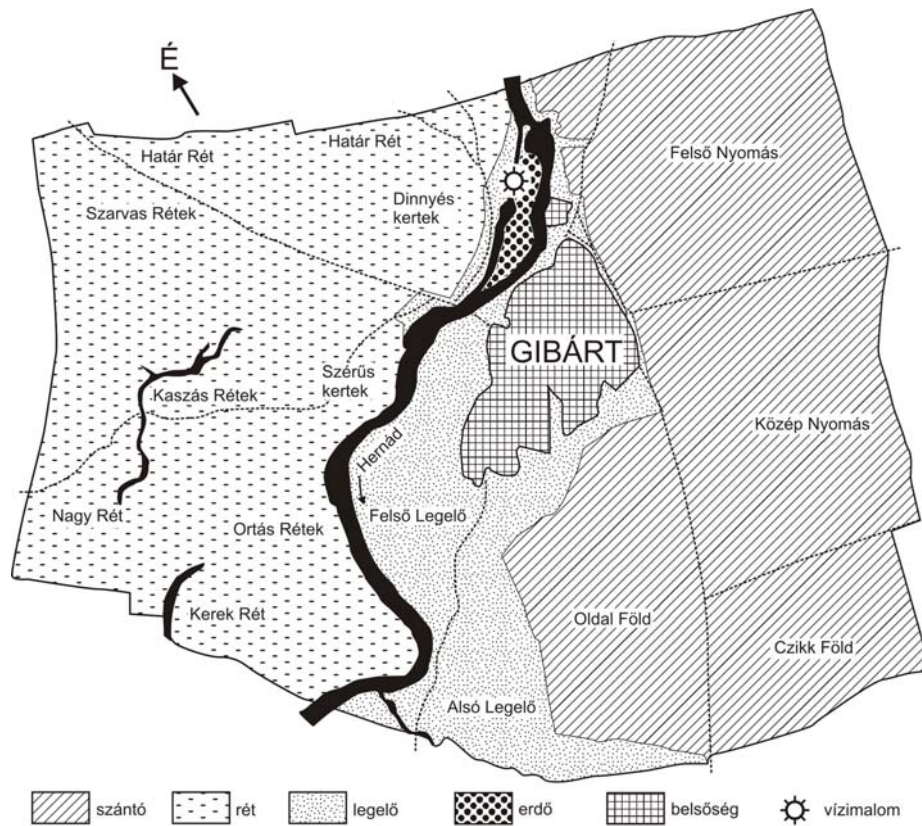
völgy puhafás ligeterdőiben például *nem, vagy alig volt makk*. A nyomásos rendszer szigorú szabályai csak *korlátozottan tették lehetővé a gyepterületeken kívüli legeltetést*. Az egyes nyomások parcelláiban *a takarmánynövényeknek nem volt helye*, s okszerű rét- és legelőgazdálkodást nem folytatván a gazdák, *a gyepterületek hozama is igen alacsony volt*. A szűkös takarmánybázis, valamint egyéb okok miatt *Hernád völgyében így sokkal inkább beszélhetünk egyszerű állattartásról, mint állattenyésztésről*. Mindezt a 18. századi és a későbbi források, (pl. Fényes Elek, Korponay János, Borovszky Samu) majd a hiteles és teljes körű statisztikák (s az azokból számítások útján levont következtetések) egyaránt alátámasztják.

Az erdő a települések negyedében hiányzott, illetve csak korlátozottan állt rendelkezésre. Ez nagyon megnehezítette és drágává tette egyes falvakban az építkezést, az alapvető szerszámok előállítását, néhol a háztartások tüzelővel való ellátását. Máshol, ahol volt ugyan erdő, ott a birtokostól csak *pénzért lehet beszerezni a fát*. Ez komoly nehézséget jelentett a pénzben szűkölködő gazdálkodók számára. *Pénzt egyébként leggyakrabban vagy a miskolci, illetve hegyaljai szőlőkben végzett munka révén szerezhettek a helybéliek, vagy úgy, hogy fuvart vállaltak*. Más pénzkereseti lehetőség ritkán adódott a 18. század végén, 19. század elején.

A megélhetés biztosítása érdekében minden lehetséges alkalmat kihasználtak a folyó mentén élők. *Halásztak a Hernádon és a Bársonyoson, a folyókra pedig vízimalmokat telepítettek*. A 18. század végén – a Hernád mai magyarországi szakaszán – legalább 18, a Bársonyoson 13 vízimalom működött. *Az árterület egyéb haszonvételeit (pl. a madártojásokat, a teknősbékát, az ehető növényféléseket stb.) és az erdő nyújtotta élelemforrásokat (pl. a mézet, a gombát, a szamócát, a szedret, a málnát, a somot, a kökényt) ugyanúgy elfogyasztották, vagy eladták, mint a kertekben termelt zöldségfélét*.

A 19. század második felében a határhasználat annyiban módosult a korábbiakhoz képest, hogy *a völgytalpat elfoglaló gyepterületek jelentős részét feltörték szántónak*. 1895-re a felszín közel 70%-a már e művelési ágba tartozott. *A rét kiterjedése felére csökkent három évtized alatt*, a legelő csak kisebb mértékben változott. *A filoxéravész miatt szőlő alig maradt a vidéken*, a kert aránya viszont megnőtt. A települések határában, 1895-ben 200.963 db gyümölcsfa állt. *Szikszónak, Göncnek, Hernádnémetinek és Bőcsnek kiemelkedően nagy volt a gyümölcsfaállománya*.

A szántóföldeken a legfontosabb termelvények nagyjából ugyanazok voltak, mint korábban, legfeljebb a prioritások változtak meg. Nagyobb arányban jelent meg a szántókon többféle takarmánynövény, valamint a burgonya és a kukorica is. *Mindezek a nyomáskényszer lazulásának, illetve a vetésforgóra történő fokozatos áttérésnek az egyértelmű jelei voltak*. Miskolc fogyasztópiaca jótékonyan hatott a Hernád-völgy *zöldségtermesztésére* is, amely számottevő mértékben növekedett a század végére (3. ábra).

3. ábra Gibárt földhasznosítási térképe a 19. század közepén. Az ábrán jól látható a három nyomásra felosztott, a magaspárt fölött egybefüggő övezetet alkotó szántóterület, valamint az árterület túlnyomó részét elfoglaló gyepterület

(Kéziratós térkép alapján, egyszerűsítve – szerk. **Dobány Z.**)

Figure 3 Land-use map of Gibárt in the mid-nineteenth century. Note the arable lands, located in the high banks of the river, divided into a three-course rotation system, as well as the grassland occupying most parts of the inundation area

(ed. **Dobány Z.** – based on a map manuscript) szántó = arable land, rét = meadow, legelő = pasture, erdő = woodland, belsőség = onstead, vízimalom = watermill

1895-ben a településeken 21.926 szarvasmarha, 7296 ló, 30.645 juh és 24.353 sertés alkotta az állatállományt, amit kiegészített még 99.333 baromfi és 2330 méhcsalád is. Abszolút számok tekintetében ezek valóban jelentősnek tűnnek, ám vegyük figyelembe, hogy az állatállomány 53 település gazdaságai között oszlott el, s ha például egységnyi területre eső számosállatban fejezzük az állomány nagyságát, akkor a korábban megfogalmazott állításunkat támaszthatjuk alá, mely szerint a 18-19. században nem volt akkora mérvű állattenyésztés a Hernád völgyében, mint azt egyes helyeken olvashatjuk.

A sok apró, gazdasági eszközökkel alig rendelkező, tőkeszegény gazdaságban 1895-ben 2579 lófogat és 1595 ökör-, illetve egyéb fogat végezte el a szántás-vetés-betakarítás fáradságos műveleteit. A lófogatok 84%-a kettős volt, zömmel ezekkel bonyolították le a távolsági fuvarokat, míg a szántás sokáig inkább ökrökkel történt. A kereken 100 nagybirtokon a 19. század vége felé 39 *lokomobil*, 41 *járgány*, 43 *cséplő-szekrény*, 167 *vetőgép*, 141 *rosta*, 1414 *eke*, 48 *trieur*, 76 *szecskavágó*, 646 *borona*, 258 *henger* és 1007 *igás szekér* állt rendelkezésre, gazdaságunként nagyon differenciáltan. A legtöbb *Hernád völgyi gazdaság azonban csak az önellátás keretei között működött*, s elenyésző hányaduk volt képes nagyobb mennyiségű terméket a piacra vinni. A korabeli forrásmunkák elsősorban említést tesznek ugyan a Hernád völgyéből piacra juttatott termékekről, ám ezekből legfeljebb csak következtetni tudunk arra, hogy időnként milyen felesleggel rendelkeztek a helybeliek. **Viga Gyula** (1990) kutatásaiból tudhatunk meg a legtöbbet e téren, s munkája eredményeként *vázolni* lehet a Hernád-völgy településeinek kereskedelmi kapcsolatait is. E szerint *a Hernád-völgy része volt a nagytájak közötti termékcsere akkumulatív övezetének*. A völgyön keresztül áramlott a Felvidék felé az alföldi gabona és más élelmiszer, Tokaj-Hegyalja bora, az ellenkező irányba pedig épület- és más hasznofát, fa háziipari termékeket, vasárut, égetett meszet stb. szállítottak. Az Abaújban termesztett gyümölcs egy részét is a Hernád völgyében cserélték gabonára, és a fa- és faeszközök kereskedelmének a színteréül is szolgált néhány Hernád menti település piaca. Fontos állatvásárokat tartottak a völgyben (leginkább Szikszón), *maguk a helybeliek azonban inkább a közvetítő kereskedelemben vettek részt, s nem az állatok tenyésztésében*. A Hernád völgyének *halkereskedelme* elsősorban lokális igényeket elégített ki.

A szomszédos nagytájokról piacra szállítandó termékek fuvarozásában viszont aktív szerepet játszottak a Hernád mentiek, és a délről Lengyelország és Oroszország felé irányuló kontinentális kereskedelembe is igyekeztek lehetőségeik szerint bekapcsolódni. A vasút megépítéséig a gazdaságok feleslegei a környező vásárokon cseréltek gazdát. A völgy lakói piacozásukat elsősorban Miskolcon, Szikszón, Aszalón, Ónodon, Forrón, Göncön, Kassán, kisebb részben Tállyán, Szerencsen, Abaújszántón bonyolították le, de távolabbi vásárokat is látogattak, különösen a vasút megjelenése után.

A falusi és mezővárosi kisiparon kívül *említésre érdemes ipari tevékenység a Hernád völgyében nem volt a 18-19. században*. A huszadik század küszöbén a népesség 78,4%-a a mezőgazdaságból élt, ami 10%-al magasabb érték, mint az akkori országos átlag. Ipari tevékenységből a népesség mindössze 9%-a részesedett, ami ugyancsak kedvezőtlenebb arány volt az országos átlaghoz viszonyítva. A településeken 419 fő foglalkozott *vas- és fémiparral*, *építőanyag-gyártással* 49 fő, *faiparral* 120 fő, *ruházati iparral* 458 fő, *élelmiszeriparral* 261 fő, *építőiparral* 127 fő, s volt 253 *szállodás*, illetve *vendéglős* is. Az ipari tevékenységet folytató vállalatok 58,4%-a egyetlen főből állt, egy segéddel dolgozott 22,1%, két segéddel 11,3%, három-öt segéddel 7,3%. Ettől több alkalmazottal működő vállalkozást alig találhatunk a településeken.

A 20. század első évébe átlépő Hernád-völgy népessége valamivel kedvezőbb anyagi kondíciók között szervezhette gazdasági-társadalmi életét, mint például a szomszédos csereháti népesség, de gazdasága korántsem volt annyira stabil és alkalmazkodóképes, hogy a következő évtizedek ismétlődő kihívásait gond nélkül átvészelhette volna. *A tradicionális mezőgazdálkodás, a gazdálkodás technikájában és technológiájában tetten érhető konzervativizmus, az öröklött, s korántsem előre vivő társadalmi tradíciók, a krónikus tőkehiány egyaránt az árutermelő gazdálkodás kibontakozási lehetőségeit akadályozta.* A legtöbb Hernád menti gazdaság csak az önellátás keretei között működhetett tovább, alig meghaladva a 19. században is jellemző viszonyokat.

IRODALOM

- Borovszky S.** (szerk.) 1905. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város (Magyarország monográfiája). Budapest.
- Csorba Cs.** (szerk.) 1990. Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek). Miskolc. 215 p.
- Csorba Cs.** (szerk.) 1993. Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek). Miskolc. 195 p.
- Danyi D. – Dávid Z.** (szerk.) 1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Budapest.
- Dobány Z.** 1999. A Cserehát történeti földrajza (18-20. század). Nyíregyháza. 218 p.
- Dobány Z.** 2002. A település földrajzi környezete. In: **Veres L. – Viga Gy.** (szerk.). Halmaj monográfiája. Halmaj. pp. 7-34.
- Dobány Z.** 2005. Adattár a Hernád-völgy történeti földrajzához. kézirat, Nyíregyháza. 100 p.
- Fényes E.** 1851. Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik I-IV. Pesten.
- Frisnyák S.** 2004. A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Történeti földrajzi tanulmányok. Nyíregyháza. 259 p.
- Frisnyák S.** 2005. A Hernád-völgy történeti földrajza. (Megjelenés alatt).
- Korponay J.** 1866-1878. Abaújvármegye monographiája I-II. Kassa.
- Magda P.** 1819. Magyar Országnek és határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statisztikai és geographiai leírása. Pest.
- Marosi S. – Somogyi S.** (szerk.) 1990. Magyarország kistájainak katasztere I-II. Budapest. 1023 p.
- Szabó J.** 1998. A Cserehátvidék geomorfológiai fejlődése és domborzati képe. Földrajzi Értesítő 47/3. pp. 409-431.
- Sziklay J. – Borovszky S.** (szerk.) 1896. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai I. Budapest. 579 p.
- Takács P. – Udvari I.** 1998. Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából III. Nyíregyháza. 552 p.
- Vályi A.** 1796-1799. Magyar országnak leírása. I-III. kötet. Buda.
- Viga Gy.** 1990. Árucseré és migráció Észak-magyarországon. Debrecen–Miskolc. 322 p.